

AHMET MİDHAT EFENDİ VE BATILILAŞMA

Abdullah Uçman*

AHMET MİDHAT EFENDİ AND WESTERNIZATION

ÖZ: Osmanlı İmparatorluğu'nda Lâle Devri'nden (1718-1730) itibaren başlayan Batılılaşma sürecinde Batılılaşmanın nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle Tanzimat'ın ilânından sonra bu mesele üzerinde Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi devrin diğer aydınlarıyla birlikte Ahmet Midhat Efendi de kafa yormuş ve bazı tekliflerde bulunmuştur. Onun, özellikle 1889 yılında Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi dolayısıyla bazı Avrupa ülkelerinde yapmış olduğu seyahatlerden sonra kaleme aldığı "Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yahut Alafranga" adlı eseri başta olmak üzere çeşitli romanlarında bu konuda değişik görüşleri bulunmaktadır. Burada Ahmet Midhat Efendi'nin Batılılaşma üzerine ileri sürdüğü görüş ve teklifleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Hâce-i Evvel, Batılılaşma, alafangalık, hasta adam, meşrutiyet, para, iktisat, israf, Şarkiyatçılar Kongresi.

ABSTRACT: During the westernization process of Ottoman Empire which has started from Tulip era (1718-1730), many different ideas have been offered about the direction of this movement. The intellectuals of that period such as Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi and also Ahmet Midhat Efendi, have reflected on this process and have offered some ideas, especially after the declaration of Tanzimat. Ahmet Midhat Efendi has discussed this issue in his "Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yahut Alafranga" (European Etiquette or Allafranca) which was written after his visits to some of the European countries on the occasion

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

of the Congress of Orientalists held in Stockholm in 1889. This paper discusses Ahmet Midhat Efendi's reflections and suggestions on westernization process.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, Hâce-i Evvel (first teacher), westernization, Allafranca, sick man, constitutionalism, money, economics, extravagancy, Congress of Orientalists.

...

Ahmet Hamdi Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Ahmet Midhat Efendi'ye ayırdığı bölüme "Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi" başlığını koymuştur. Gerçekten bu fakir delikanlının hikâyesi, İstanbul'da Mısır Çarşısı'nda attar çırağından başlayarak Dârülfünun'da dinler tarihi müderrisliğine kadar uzanan son derece ilginç bir roman kahramanının maceralarla dolu hayat hikâyesi gibidir.

Azmi, iradesi ve bitip tükenmeyen öğrenme merakıyla kendi kendisini yetiştiren bu fakir delikanlı, yine kendi kendine Fransızca öğrenir, bir dereceye kadar Batı kültürünü tanır, gazetecilik yapar; Aleksandre Dumas, Pol de Kock, Octave Feuillet, Eugène Sue, Xavier de Montépin gibi Fransız edebiyatının ikinci sınıf romancılarının eserlerini çevirir; bunlarla yetinmez romanlar yazar, öğretici kitaplar kaleme alır, gazete çıkarır, gece gündüz durup dinlenmeksizin yazar; yazdıklarını ev halkıyla birlikte yine kendisi bastırır, kendisi satar. Halkı sürekli okumaya ve dünyayı tanımaya teşvik eden bu adam, hayatının bir devresinde Rodos'a sürgüne gönderilir, ama orada da boş durmaz; ada halkının çocuklarına mektep açar, onlara okuma-yazma öğretir ve nihayet 1889 yılında Şarkiyatçılar Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere Avrupa'ya gönderilir. Onun bitip tükenmeyen öğrenme ve öğretme tutkusu Dârüşşafaka'da vefat ettiği 1912 yılının 28 Aralık gecesine kadar aralıksız tam altmış yıl devam eder.

*

Daha XVIII. yüzyılın başlarında Lâle Devri diye adlandırılan III. Ahmed devrinde sefir olarak Fransa'ya gönderilen 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin gözlemlerinden itibaren daha yakından tanımaya başladığımız Batı dünyası ve Batı dünyasındaki baş döndürücü gelişmeler, özellikle XIX. yüzyılda Şinasi'den Namık Kemal'e, Ziya Paşa'dan Ali Suavi'ye, Sadullah Paşa'dan Abdülhak Hâmid'e kadar hemen hemen bütün Osmanlı aydınlarını yakından ilgilendiren bir vâkiadır. Yani Batı medeniyeti nedir? Batı medeniyeti bizim için gerekli midir? Osmanlı toplumunun Batılılaşması gerekir mi? Batılılaşacaksa bunun ölçüsü ne olmalıdır? Tamamen mi yoksa kısmen mi Batılılaşmalıyız? şeklindeki sorular, Tanzimat'tan sonraki yıllarda devrin bütün aydınlarını meşgul eder.

Paris'te Versailles Sarayı'nı dolaştıktan sonra gördükleri karşısında biraz da

morali bozulan ve “Zaten dünya kâfirlerin cenneti, Müslümanların hapishanesidir!”¹ diyen 28 Çelebi Mehmed Efendi veya:

“Paris’e git hey efendi akl ü fikrin var ise;
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris’e.”

diyene Hoca Tahsin Efendi, ya da:

“Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler, kâşâneler gördüm,
Dolaştım mülk-i İslâm’ı bütün vîrâneler gördüm.”

diyene Ziya Paşa ne kadar haklıdır?

XIX. yüzyılda artık iyiden iyiye çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti’nin bu çöküşten nasıl kurtarılacağı sorusu, Tanzimat döneminin diğer aydınları gibi Ahmet Midhat Efendi’yi de yakından ilgilendirmiş; “bir medeniyet buhranının çocuğu” olduğunu unutmadan, bu konuda o da kafa yormuş ve kendince bazı tekliflerde bulunmuştur.

Bu dönemin dikkati çeken iki önemli realitesi vardır: Bunların biri, Batıların “hasta adam” dedikleri Osmanlı Devleti’nin çöküşü; diğeri de dünya siyasetine yön veren Batı dünyası, yani Batı kültür ve medeniyeti. Esasen bu çöküşü ta 1683 yılında Viyana bozgunuyla farkedilen Osmanlı devlet adamları tarafından, çare olarak Batılılaşma adı verilen süreç daha XVIII. yüzyılda başlamıştır.

Prof. Dr. Orhan Okay *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*² adlı o çok kapsamlı kitabında, Midhat Efendi’nin bütün eserlerini gözden geçirmek suretiyle, onun Batı kültür ve medeniyetine nasıl baktığını bütün ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Ancak ben burada onun *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini yahut Alafranga* adlı eserini esas alarak bu konudaki görüşlerini şu üç başlık altında gözden geçirmeye çalışacağım:

1. Alafrangalık veya gerçek anlamda Batılılaşmaya yaklaşımı; 2. Batılılaşmanın siyasî boyutu, yani Tanzimat sonrası dönemin aydınlarını yakından ilgilendiren meşrutî yönetim hakkındaki görüşleri; 3. İktisadî anlamda Batılılaşmadan ne anladığı.

*

İtalyanca “alla franca”dan gelen ve günlük hayatımızda XIX. yüzyıldan itibaren daha yaygın olarak kullanılmaya başlanan “alafranga” tabiri, çeşitli lügatlarda “Frenk usulünce, Frenklerin alışkanlık ve yaşayışlarına uygun olan”, “kendisinden

¹ *Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Fransa Seyahatnâmesi-Sefâretnâme-i Mehmed Çelebi* (haz. Şevket Rado), İstanbul 1970, s. 64.

² Ankara 1975; 4. b., İstanbul 2008.

başkasını beğenmeyen” şeklinde açıklanmaktadır. Ancak bu tabir, ilk Türk romanlarıyla gündelik hayatta bu tarifteki anlamı yerine, genellikle, “kılık ve kıyafette, konuşma tarzında ve düşüncede toplumun büyük kesimince yadırganan ve gülünç karşılanan Frenk taklitçisi” şeklinde tanımlanan “zübbe” tabiri ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu devirde meselâ gerçek hayatta Mahşer Midillisi Kâmil Bey³ ve Didon Ârif⁴ gibi şahısların yanında Felâton Bey, Bihruz Bey, Meftun Bey, Amca Bey gibi roman kahramanları da bu tipin akla gelen ilk örnekleri arasında yer almaktadır.

Ancak Ahmet Midhat Efendi 1889 yılında Stockholm’de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi dolayısıyla gittiği ve iki buçuk ay dolaştığı Avrupa dönüşü kaleme aldığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i yahut Alafranga* adlı kitabının mukaddimesinde “alafranga” tabirini şu şekilde açıklar:

“Alafranga!. Otuz-kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerine bir alafrangadır sözü çıkar. Bazan bu sözün kuvveti bir hükm-i kat’î derecesine varır. ‘Alafranga imiş!’ Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl mânâsı ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler.” (...) “Hele alafranga tabirinin delâlet etmesi lâzım gelen usul ve âdâb-ı muâşeret-i Avrupâî’den ne kadar gafil olduğumuz düşünülürse, hakikaten istiğrab olunur.”⁵

Midhat Efendi bu eseri, Batılılaşmanın giderek yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde, Türk okuyucularına ve özellikle bilgi ve görgülerini arttırmak üzere Avrupa’ya gitmek isteyenlere, Batı dünyasının hayat tarzıyla örf ve âdetlerini ayrıntılı olarak tanıtmak amacıyla kaleme aldığını da söyler ve gündelik hayatla ilgili bir program verir.

Midhat Efendi’ye göre, artık yüzünü Batı’ya çeviren Osmanlı insanının Batı’yı ve Batılıyı doğru tanınması icab eder; yanlış ve eksik tanınması beraberinde bazı problemleri de getirecektir. O, bu konuda eserinin başında şu uyarıları yapar:

“Avrupa, yani başımızda bulunmak şöyle dursun âdeta bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıt’asındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usul ve âdâb-ı muâşeretinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim âdâb ve usûl-i muâşeretimizden bî-hakkın

³ “Rokfor peyniri yemeden sofradan kalkmamayı Avrupa uygarlığı zanneden” Kâmil Bey hakkında bk. Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1982, s. 176-177; ayrıca bk. Yavuz, Hilmi, “Bihruz Bey Mahşer Midillisi Kâmil Bey mi?”, *Zaman*, 29 Eylül 2010.

⁴ “Meslektaşlarına her hitap edişinde Fransızca’daki “*dis done*”u (söyle o halde) konuşmasına sokacak kadar Avrupalılaşmış” ve bu yüzden Didon Ârif lâkabı takılmış Tercüme Odası memurlarından Ârif Bey (bk. Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 236-237). Ayrıca bk. Rasim, Ahmed, “Bana Bak *Dis Donc*”, *Diken*, nr. 6, 9 Kânun-ı sâni 1335; Ülkütaşır, M. Şakir, “Kırım Savaşı’nın İstanbul’daki İzleri: Didon ve Didonlar”, *Hayat Tarih Mecması*, C. I., nr. 2/50, 1 Mart 1959; Özgül, M. Kayahan, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*, Ankara, 2012, s. 7.

⁵ *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i yahut Alafranga*, İstanbul 1312, s. 2.

haberdar değildirler ya. Lâkin bizde her şeyi onları taklîde heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayr-ı metbû ve gayr-ı müstahsen olan cihetlerini taklîde, ma'kul ve memdûh olan şeylerini gaffletle ihmale sevk ediyor.”⁶

Midhat Efendi, burada alafranga tabirinin yanlış çağrışımlarına da şöyle bir örnek verir: “Avrupa’da kadınlar tamamiyle serbest olup hattâ bir kadın kendi ahabıyla sohbet ederken kocası gelip de alafranga usulünce kapıyı çalsa, kadın içeriye girme izni vermeyince kocası giremez zannedilmektedir.” Elbette böyle bir algılama Batı dünyasını yanlış tanımaya yol açmıştır. Bunun için öncelikle karşımızdaki bu dünyayı doğru ve sağlıklı biçimde tanımak mecburiyeti söz konusudur. Ona göre Avrupa “azîm bir kıt’a” olup üzerinde birbirinden çok farklı kültürler bir arada yaşamaktadır; bir tarafta ayıp sayılan bir şey başka bir tarafta pekalâ normal kabul edilebilmektedir. Bu itibarla Avrupalının günlük hayatında uyguladığı “âdâb-ı muâşeretî” iyi bilmek gerekir, ayrıca bunun bazı faydaları da söz konusudur. Midhat Efendi bunları da şu şekilde sıralar:

1. Böylece yaklaşık 300 milyon Avrupa nüfusunun medenî durumları da bir derece kadar öğrenilmiş olur;
2. Alafranga diye her türlü rezaleti mübah saymamayı öğrenerek kendi örf ve âdetlerimizi korumuş oluruz;
3. Avrupa’nın roman, hikâye, tiyatro ve felsefe sahalarında yazılmış olan birçok eseri aynen ya da tercüme suretiyle birçokları tarafından okunduğu için, “usûl-i muâşeretleri” bakımından bunların niçin yazıldıkları bilinmedikçe, okunmalarından hakkıyla istifade edebilmek mümkün olmamaktadır. Alafranganın ne olduğunu bilmekle, işte bu eksiklik giderilmiş olacaktır;
4. Avrupa “âbâb-ı muâşeretî” bilinmeksizin Avrupa ülkelerine gidildiğinde birçok acemilikler yaşanmakta, hattâ birkaç yıl oralarda kalındığı halde bile hiçbir şey öğrenilmeden geri dönülmektedir. Kitabının bu anlamda bu tür eksikliği giderecek bir faydası da olacaktır;
5. Beşinci faydası ise, kendisinin bizzat karşılaştığı bir kısım olaylarla ilgili verdiği canlı örneklerdir ki, bunlar da okuyucunun entelektüel birikimini zenginleştirecek nitelikte şeylerdir.

Ahmet Midhat’a göre alafrangalık hiçbir zaman başıboş bir hayat tarzı değildir; bunun da kendine mahsus kuralları ve değerleri vardır. Alafrangalık, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında Felâatun’un yaptığı gibi, babası ölünce metresi Polini’nin ısrarı üzerine alafrangada “yas tutmak” âdeti vardır diye, evde perdeler ve masa örtüsüne varıncaya “karalara bürünmek” olmadığı gibi, kulaktan duyduğu birkaç Fransızca keli-

⁶ a.g.e., s. 3-4.

me ile Beyoğlu'nda berber çıraklarına veya garsonlara caka satmak da değildir.

Midhat Efendi, gerçek anlamda alafrangalık taraftarı olmasına rağmen, devrin bir kısım aydınlarının maddî gelişmişlikleri dolayısıyla Batı'nın kendine özgü değerlerini harfiyyen benimsemelerini gereğinden fazla Batılılaşmacı sayar ve buna karşı çıkar. O, Batılılaşmanın, kendi millî değerlerini inkâr ederek yozlaşmak veya köksüzleşmek olmadığı görüşündedir.⁷ Biraz da bunun için Servet-i Fünuncuları aşırı Batıcı tutumları dolayısıyla “dekadan”lıkla itham etmiş, Beşir Fuad'ın intiharı dolayısıyla yayımladığı monografi ile *Müdafaa, Şopenhavr'ın Hikmet-i Cedîdesi ve Hallü'l-ukad* gibi bir kısım eserlerini ibret alınmak ve kendini Batı'dan gelen pozitivist ve materyalist fikirlere kaptıranları bekleyen âkıbetin ne olduğunu göstermek amacıyla yazmıştır.⁸ Midhat Efendi, Batılılaşmanın belli bir ölçü dahilinde gerçekleşmesi kanaatindedir.

Onun, okur-yazar oranının çok düşük olduğu Osmanlı toplumunda tarihten coğrafyaya, edebiyattan felsefeye, dinler tarihinden kadın güzelliğine varıncaya kadar değişik alanlarda eserler kaleme alması, okuyucu kitlesini arttırmak ve böylece toplumun büyük kesiminin bir bakıma yaşadığı çağı yakalamasını sağlamak içindir.

Midhat Efendi, Doğu'nun Batı'yı yanlış tanıdığı gibi, Batı'nın da Doğu dünyasını yanlış tanıdığı kanaatindedir. Batı'nın bizi yanlış tanınması o kadar önemli değildir; önemli olan bizim Batı'yı gerçek yüzüyle değerlendiremeyişimizdir. Batı dünyasında hayatı kolaylaştıran birtakım yeni icatlar mevcuttur; Batı bu yeni icatların tek sahibi kaldığı sürece bizden üstün olmaya devam edecektir.⁹ Osmanlı ülkesinin konumu ise, medenî Batı ülkeleriyle henüz medeniyetten nasibini alamamış ülkeler arasında bir yerdedir. Onun seyahat tarzındaki romanlarıyla konusu Avrupa'da geçen *Avrupa'da Bir Cevelân* gibi romanları böyle bir düşünceyle kaleme alınmıştır. Ona göre, Batı dünyası maddeten ilerlemiş olmakla beraber mânen çökmüştür; Doğu ise uzun süredir maddî gelişmeyi tamamen ihmal etmiştir. O bu kanaatini Stockholm'deki Şarkiyatçılar Kongresi'nde de dile getirir.¹⁰

Ahmet Midhat Efendi, biraz da Sultan II. Abdülhamid'in arzusu üzerine kaleme aldığı *Üss-i İnkılâb*'da da, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan modernleşmenin ortaya çıkardığı zihniyet yapısının arka planını göstermek ister ve burada da Avrupalılaşmanın sadece kılık-kıyafete inhisar ettirilmesine karşı çıkar. Aynı şekilde *Nizâ-ı İlm ü Din*'de de “Medeniyeti ve mürüvveti, sadece giyinip kuşanmada arama malıdır.” diyecektir.¹¹

⁷ Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1995, s. 58.

⁸ Ahmet Midhat, *Beşir Fuad*, İstanbul 1304, s. 2; Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 374.

⁹ *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 28.

¹⁰ *a.g.e.*, s. 31.

¹¹ Yavuz, Hilmi, “Ahmet Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'ı, Avrupa Birliği ve Modernleşme”, *Alafrangalığın Tarihi*, İstanbul 2009, s. 230-234.

Ahmet Midhat Efendi'nin çağdaşı aydınlardan farklı bir tarafı, memleketin kurtuluşunu Yeni Osmanlılar gibi, rejim değişikliğinde görmemesindedir. *Menfâ* adlı sürgün hâtıralarında, Nâmık Kemal'in ve Yeni Osmanlılar'ın neşriyatının kendisi için bir "merhale" olduğunu belirtmesine rağmen, sürgüne beraberce gittiği Namık Kemal başta olmak üzere, Yeni Osmanlılar "Hasta adam"ın tedavisini meşrutî bir yönetim tarzında görürlerken, o bu hususta onlardan ayrılır ve memleketin kurtuluşunu başka yerlerde arar.¹² Bunlardan biri, memleketteki okuma-yazma oranının artması, böylece toplumun kültür seviyesinin yükselmesi; diğeri de o günkü Osmanlı toplumunun aşağı-yukarı yarısını meydana getiren kadınların da tahsil görmesi ve iş hayatına atılmasıdır.

Midhat Efendi'nin roman yazmaktan maksadı da, bu yolla halkı okumaya alıştırmak ve bu suretle bilgisini, kültürünü arttırmak, yani toplumu yetiştirmektir. Bir ders kitabı olan *Hâce-i Evvel*, aslında onun bütün gayretlerini özetleyen bir sıfattır. Devrin okuyucusu pek çok konuda ilk bilgiyi ondan öğrenmiştir. O, romanlarında heyecanlı vak'alar arasına "istidrat" kabilinden sıkıştırdığı faydalı bilgilerle, bir neslin hocası olmuştur. Onun eserinin en büyük hizmeti de burada görülür.

Ahmet Midhat, rejim konusundaki görüşlerinden dolayı zaman zaman dalkavuklukla itham edilmiştir. Ancak o memleketin yukarıdan aşağıya doğru yapılacak bir ihtilâlle değil, aşağıdan yukarıya doğru ve halkı bilgilendirerek eğitimle kurtulabileceği inancına hayatının sonuna kadar bağlı kalmış, öğrendiklerini halka yayma hususunda örnek bir düşünce adamı kabul edilmiştir.

O yıllarda mahalle mektebinden başka mektep olmadığı için herhangi bir şekilde tahsil göremeyen, söz hakkı bulunmayan, hattâ varlığıyla yokluğu bile belli olmayan Osmanlı kadınının problemlerine de en çok ilgi gösteren yine Ahmet Midhat'tır. Genç bir kızı istemediği biriyle evlendirmek suretiyle sebep olunan faciaları romanlarına konu yapan Midhat Efendi, esasında, okuyucularını bu şekilde uyarmaya çalışır. Meselâ *Mihnetkeşan*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanlarında, o devir için tehlikeli sayılabilecek bir görüşle, düşmüş kadınların dahi toplum tarafından tamamen dışlanmalarının doğru olmadığını; eğer ellerinden tutulursa onların da pekalâ topluma kazandırılabilceğini ileri sürmüştür. *Diplomalı Kız*'da ise, genç kızların da erkekler gibi tahsil görerek bir meslek sahibi olabileceklerini ve âdeta bir kehanet gibi, bunun da günün birinde gerçekleşeceğini iddia etmiştir.

Dağarcık'ta yayımlanan "Hürriyetin Mahiyeti" başlıklı yazısında, insan hürriyetini reddeden görüşleri eleştirmekle beraber, sınırsız bir hürriyeti de kabul etmez. Mutlak hürriyet sadece Allah'a mahsustur. O, bu tarz sınırlı hürriyet fikrini politika ve ekonomi alanlarında da uygulamış; imparatorlukta hürriyetçiliğin siyasî ve ekonomik bakımdan, Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarında tehlikeli sonuçlar ortaya

¹² Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 440.

çıkardığını görerek birçok makalesinde bu sınırsız hürriyet anlayışını eleştirmiştir. Onun II. Abdülhamid yönetiminin yanında yer almasında, başka sebeplerle birlikte, bu tarz bir hürriyet anlayışına karşı oluşu da söz konusudur.

Ahmet Hamdi Tanpınar, siyasî tercihleri ve romanlarında basit kahramanlar yaratması gibi birtakım sebeplerle Ahmet Midhat'ı eleştirmekle beraber, edebiyat tarihinde ona ayırdığı sayfalarda, "Ahmet Midhat Efendi Türk cemiyetine roman okumayı öğretti" diyerek, onun evlerde bir "Okuma saati" meydana getirmek suretiyle, okuma alışkanlığı olmayan Türk halkına gazete ve romanlar vasıtasıyla okuma zevk ve alışkanlığı kazandırdığını söyler.¹³ Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakikat*'te "Musâhebât-ı Leyliyye" başlığıyla yayımladığı seri makalelerin ilk cüz'ünü de *Okuma Zevki* (İstanbul 1301) meydana getirmektedir.

Bir sonraki nesilden Hâlid Ziya Uşaklıgil ve Hüseyin Câhid Yalçın gibi yazarlar hâtıratlarında, çocukluk yıllarında evlerinde geceleri bir "Okuma saati"nin bulunduğunu ve okuma-yazma bilmeyen ev halkının okula giden çocuklarının ellerine verdikleri Ahmet Midhat'ın gazetesindeki yazıları ve tefrika edilen romanlarını her gece yemekten sonra okuttuklarını, kendilerinin de okunanları merak ve dikkatle takip ettiklerini minnetle anlatırlar.¹⁴ Tevfik Fikret onun için "Timsâl-i Cehâlet" manzumesini yazmasına rağmen, devrinde daha birçokları gibi, Hüseyin Rahmi ile Hüseyin Câhid'de okuma ve yazma merakı küçük yaşta Ahmet Midhat Efendi'nin eserleri sayesinde uyanmıştır.

Memleketin sahil-i selâmete çıkmasının aynı zamanda iktisaden kalkınmasına bağlı olduğuna inanan Ahmet Midhat, bu konudaki düşüncelerini *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel*, *Teşrik-i Mesât-Taksîm-i Mesât*, *Ekonomi-Politik* ile *Hallü'l-ukad* adlı eserlerinde ayrıntılı olarak anlatır. İsimlerinden de kolayca anlaşılacağı gibi, Midhat Efendi bu eserlerinde çalışmanın ve emeğin mahsulünü elde etmenin faziletlerinden bahseder ve çalışma zevkini kazanmak yoluyla maddî ve mânevî mutluluğa erişmeyi teşvik eder. Devlet memurluğu yerine özel teşebbüsün gerekliliğine inanan, sermayenin birleşmesi için şirketler kurulmasını teklif eden Midhat Efendi, adı geçen eserlerinde, İmparatorluğun kalkınmasının da ancak çalışmak ve verimli bir iktisadî sistemle mümkün olabileceği görüşünü savunur.¹⁵

Tanzimat'tan sonraki yıllarda özellikle Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarında bütün servetini yabancı veya levanten aktrislerle tüketen mirasyedileri de eleştirdiği *Para* (İstanbul 1304/1887) adıyla bir eser kaleme alan Ahmet Midhat'ı en fazla

¹³ *a.g.e.*, s. 451.

¹⁴ Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, 2. b., İstanbul 1969, s. 77-79; Yalçın, Hüseyin Cahid, *Edebî Hâtıralar*, İstanbul 1955, s. 5-12.

¹⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Okay, Orhan, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru ve Ahmet Midhat'ın Çalışmaları", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990, s. 116-135.

rahatsız eden husus, giyim-kuşam ya da yarım-yamalak öğrenilen Fransızca değil, esasında dinimizce de haram sayılan aşırı israftır.¹⁶ Onun, alafranga-zübbe tipin Türk edebiyatındaki ilk örneği kabul edilen Felâton Bey’le eleştirmek istediği asıl mesele de, genç mirasvedilerin kendilerini kaptırdıkları alafranga tüketim tarzıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Midhat, *Beşir Fuad*, İstanbul, 1304.
_____, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yahut Alafranga*, İstanbul, 1312.
Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
Okay, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
_____, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Ankara, 1975, 4. b., İstanbul, 2008.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. b., İstanbul, 1967; 12. b., İstanbul, 2012.
Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, 2. b., İstanbul, 1969.
Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebî Hâtıralar*, İstanbul, 1955.

¹⁶ *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, s. 106-107.

